

De første 200 årene

UBAS Nordisk
Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter

De første 200 årene

– nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer

Hans Andersson, Gitte Hansen og Ingvild Øye (red.)

UNIVERSITETET I BERGEN

5

UBAS – Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter. Nordisk 5

Copyright: Forfatterne.

Institutt for arkeologi, historie, kulturvitenskap og religion,
Universitetet i Bergen
Postboks 7800
5020 Bergen
Norge

ISBN: 978-82-90273-85-4 UBAS Nordisk 5
UBAS Nordisk: ISSN 0809-6058

Redaktører for denne boken

Hans Andersson, Gitte Hansen og Ingvild Øye

Redaksjon for serien UBAS

Knut Andreas Bergsvik
Lars Forsberg
Sigrid Samset Mygland

Layout

Christian Bakke, Formidlingsavdelingen, Universitetet i Bergen
Forside/omslag: Arkikon, www.arkikon.no

Trykk

07 Gruppen, 2008
Papir: 100 g Arcit volume ivory
Fonter: Adobe Garamond Pro og Myriad Pro

Innhold

Hvorfor de første 200 årene? En introduksjon	9
<i>Hans Andersson, Gitte Hansen og Ingvild Øye</i>	
Konger og byfolk i det eldste Bergen	15
– byoppkomst i et aktørperspektiv	
<i>Gitte Hansen</i>	
Borgund på Sunnmøre	41
– de eldste konstruksjonene	
<i>Arne J. Larsen</i>	
Kaupanger i Sogn	57
– etablering, vekst og bydannelse	
<i>Christoffer Knagenhjelm</i>	
Oslo blir by	73
– fra 1000 til 1200	
<i>Petter B. Molaug</i>	
Tønsberg	93
– bebyggelse og beboere fra 1000-tall til 1200-tall	
<i>Eli Ulriksen</i>	
Kjøpstedet på Veøya i Romsdal	109
<i>Brit Solli</i>	
Vágar i de første to hundreårene	125
– en annerledes bydannelse	
<i>Reidar Bertelsen</i>	
Haderslev – de første to århundreder	135
<i>Lennart S. Madsen</i>	
København	147
– fra fiskerleje til middelalderlig kjøpstad	
<i>Hoda El-Sharnouby og Lene Høst-Madsen</i>	

Ribe – de første par hundrede år	155
<i>Jakob Kieffer-Olsen</i>	
Roskilde i 11. og 12. århundrede	165
<i>Jens Ulriksen</i>	
Theatrum Urbis Vibergensis 1000–1150	181
<i>Jesper Hjermind</i>	
Aalborgs ældste tid	195
– perioden ca. 900–1200	
<i>Stig Bergmann Møller</i>	
Det ældste Århus – ca. 770–1200	215
<i>Hans Skov</i>	
Kungahälla, Lödöse och Skara	227
– om urbanisering i ett tidigmedeltida gränsland	
<i>Kristina Carlsson</i>	
Biskopsstaden Linköping	245
<i>Göran Tagesson</i>	
Den tidiga medeltidens Lund	259
– vems var egentligen staden?	
<i>Conny Johansson Hervén</i>	
S’Villanorvm de Malmøghae	277
– landskap, urbanitet, aktörer och Malmö	
<i>Joakim Thomasson</i>	
Landskapets urbanitet och urbanitetens landskap	303
<i>Mats Anglert och Stefan Larsson</i>	
Sigtuna ca. 980–1200	323
– det maktpolitiska och sakrala stadsrummet	
<i>Sten Tesch</i>	
Skänninge under sen vikingatid och tidig medeltid	341
<i>Rikard Hedvall</i>	
Uppsalas första två hundra år	359
– när var det – och hur gick det till?	
<i>Johan Anund</i>	

Turku – Åbo, staden under förändring	377
<i>Jussi-Pekka Taavitsainen</i>	
Viipuri (Sw. Viborg, Ru. Vyborg)	393
<i>Aleksandr Saksa and Jussi-Pekka Taavitsainen</i>	
Kommentarer fra en byplanlægger	401
<i>Vibeke Dalgas</i>	
Några sammanfattande reflexioner	409
<i>Hans Andersson</i>	
Bidragstere	419

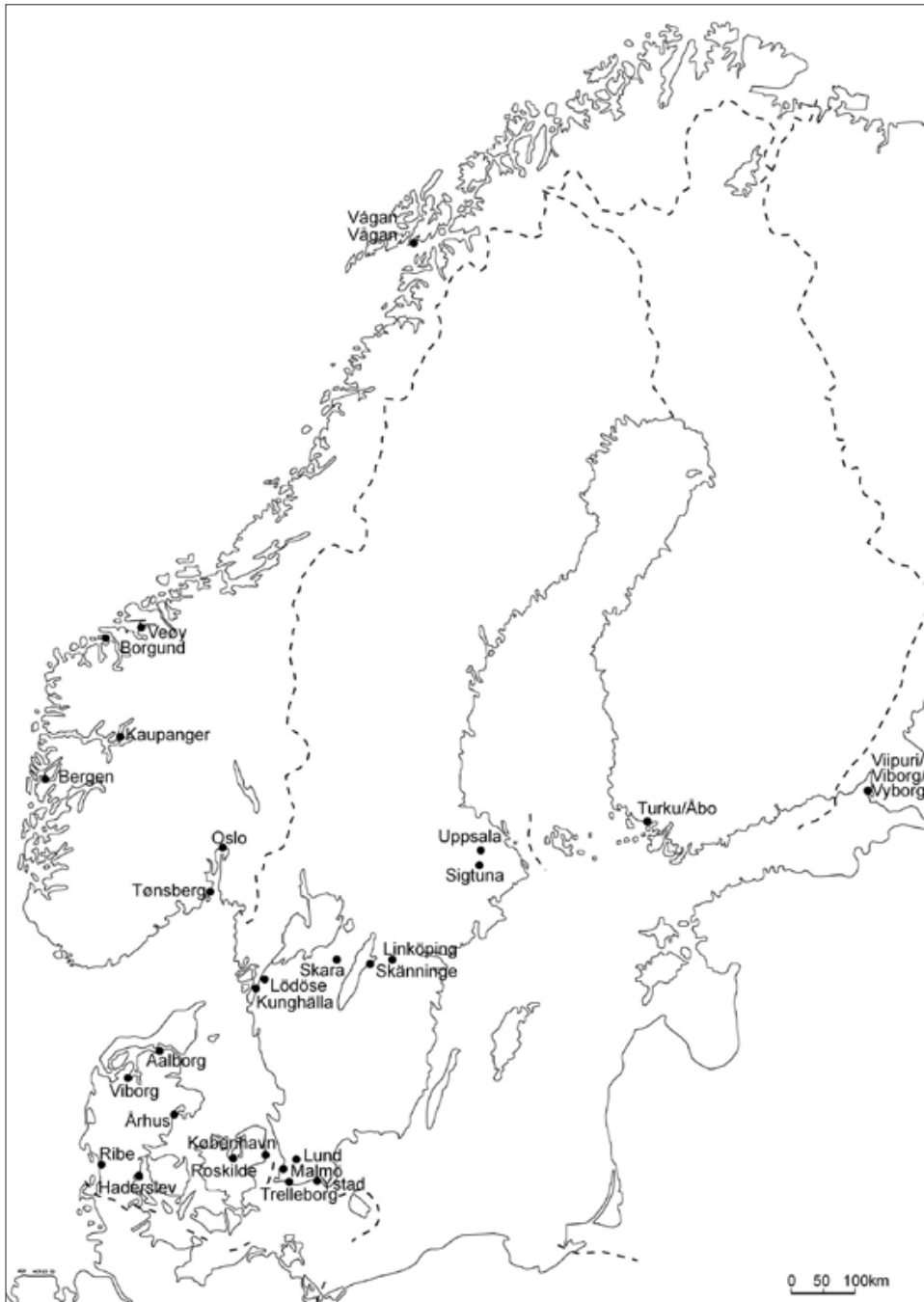

Hvorfor de første 200 årene? En introduksjon

Etter at Gitte Hansen disputerte på avhandlingen *Bergen c 800– c 1170, The Emergence of a Town* ved Universitetet i Bergen våren 2004 tok Hans Andersson, som en av opponentene, initiativ til et møte der Gitte Hansen og Ingvild Øye, som hennes tidligere veileder, diskuterte muligheten for å anvende lignende innfallsvinkler på flere nordiske byer. Dette resulterte i et arbeidsseminar med tittelen *De to hundrede første årene. Arbeidsseminar om middelalderbyer i Skandinavia* som ble holdt i Bergen 12–15 oktober 2006. Artiklene i denne boken er i all hovedsak en videre bearbeiding av foredrag og diskusjoner på seminaret. Som redaktører, har vi senere tatt initiativ til å supplere disse innleggene med artikler om flere byer og steder for at gjøre bildet av den nordiske tidlige urbaniseringen mer dekkende. Til sammen er 27 steder fra Norge, Danmark, Sverige, Finland og Russland representert (Fig. 1). I bokens siste artikkel oppsummerer og reflekterer Hans Andersson over resultatene og mulighetene dette har gitt.

I innbydelsen til seminaret ble en rekke tema og problemstillinger skissert som grunnlag for innleggene og etterfølgende diskusjon:

För 20–30 år sedan var många arkeologer engagerade i olika typer av medeltidsstadsprojekt. Här inventerades vad som gjorts, inte minst arkeologiskt i de medeltida städerna och analyserades det material vi hade till rådighet den gången. Sedan dess har det grävts mycket. Det har kommit ut många publikationer där resultaten presenterats. Samtidigt kan man våga konstatera att bidragen till urbaniseringsforskningen i stort inte hållit jämna steg med denna utveckling. Vi menar därför att det är tid att tränga djupare än vad de stora inventeringarna kunde göra. Det finns ett antal teorier om urbaniseringens orsaker och förlopp. Egentligen har dessa i alltför liten grad konfronterats med det faktiska arkeologiska materialet. För att kunna göra detta krävs komparativa studier mellan olika städer. Det är svårt för en enskild forskare att åstadkomma. Men med gemensamma krafter skulle i varje fall ett underlag kunna skapas. Vi inbjuder därför till ett seminar i Bergen, där temat skulle vara de första 150–200 årens urbanisering i ett arkeologiskt perspektiv. Vi tänker oss då att få ett antal medeltida städers arkeologiska material från de första århundradena presenterade för att kunna skapa oss en bild av vilka företeelser som dyker upp när och i vad mån man i dessa kan spåra vad som påverkat framväxten av urbaniserade orter i vid mening. Det gäller alltså att göra någon form av mycket konkret redovisning av det arkeologiska materialet, något i stil med, men av praktiska skäl inte så utförligt som Gitte Hansen gjort i sin avhandling «Bergen c 800– c 1170. The Emergence of a Town». Med utgångspunkt från en sådan redovisning skulle man sedan föra en komparativ diskussion

Figur 1. De 27 stedene som diskuteres i denne boken.

där olika urbaniseringsmodeller kan prövas. Vi är fullt medvetna om att detta egentligen är ett alltför omfattande ämne för et seminar, men vill gärna pröva idén och förhoppningsvis formulera en plattform för fortsatt arbete.

Förslag till teman att diskutera

Inriktningen på diskussionerna skall så långt möjligt vara komparativ. Den primära utgångspunkten skall vara de arkeologiska observationerna i vid bemärkelse. Och hur vi använder dessa i våra tolkningar av urbaniseringens förlopp. Med utgångspunkt härifrån kan ett antal frågor formuleras som bör beröras. Naturligtvis skall dessa frågor ses som startpunkter. Förhoppningsvis dyker det upp andra frågor som också bör föras in i diskussionen, men den övergripande målsättningen är ändå att diskutera hur vi använder det arkeologiska materialet för att tolka de första momenten i en urbaniseringsprocess.

Specifika frågor

- *Likheter och olikheter i kronologi, material, planmönster under de inledande skedena. Vilka förändringar sker mellom de olika faserna? Finns det brytpunkter, där særskilt stora kvalitativa förändringar sker?*
- *Vilka förutsättningar för en urbanisering fanns på platsen*
- *Kan vi utifrån de arkeologiska observationerna i de olika horisonterna och det topografiska läget dra slutsatser om ortens funktion/er/ eller i varje fall vilka avsikter som funnits?*
- *Vilka möjligheter har vi att dra slutsatser om varifrån initiativet har kommet? Uppifrån eller nerifrån?*
- *Hur förhåller sig den arkeologiska bilden till den som man kan utläsa ur det skrifliga materialet?*
- *Vad säger materialet om de som levde och verkade i staden?*

Generella frågor

- *Kan man arkeologiskt definiera urbanisering? Kan man med arkeologiskt material egentligen skilja en «landsby» från en stad (da. och no. by)? I så fall hur?*
- *När det gäller planmönstren är det funksjoner eller modeller som styrt?*
- *Betyder likartat material i vid mening mellom olika orter att utvecklingen skall tolkas på samma sätt på dessa platser? Hur förhåller sig det generella i urbaniseringen till den spesifikke utvecklingen på enskilda orter?*
- *Har tolkningen skiftet over tiden?*
- *Vilke teoribildninger har arkeologerna støttet sig på? Finns det andre som forsummat?*

Dette har gitt et godt felles grunnlag for diskusjon og komparasjon. Alle spørsmål og momenter har naturlig nok ikke latt seg dekke i samtlige artikler. Dette har ikke minst sammenheng med den arkeologiske kildesituasjonen som kan variere mye fra sted til sted. Med sitt fokus på den tidlige urbaniseringen i Skandinavia gir boken likevel viktig informasjon om forskningsstatus og det samlede kildematerialet som har fremkommet, hvor også resultater fra de siste årtienes arkeologiske utgravninger er innlemmet. Sett i forhold til 1970- og 80-tallets

middelalderbyprosjekter gir dette en ny empirisk plattform og et komparativt potensial. Vi har valgt å fokusere på første 150–200 år av byenes historie uansett om det gjelder tidlig-, høy- eller seinmiddelalderse steder. Bak dette valget ligger spørsmålet om det finnes generelle trekk i den tidlige urbaniseringen.

De skisserte problemstillingene og temaene åpner for å se de enkelte byene i et større og samlende perspektiv. Det er også viktig å overskride nasjonale grenser og se urbaniseringen i en større geografisk sammenheng. En rekke spørsmål melder seg da: Er det parallelle trekk i byutviklingen i Norden? Er det generelle trekk i den tidlige byutviklingen uavhengig av periode eller er den i sterkere grad kontekstuellet betinget?

Artiklene som presenteres her, gir grunnlag for å sammenligne byer i et slikt perspektiv og åpner for videre problemstillinger og studier. Ved å diskutere det arkeologiske materialet fra forskjellige byer i forhold til konkrete spørsmål har målet vært å avdekke både generelle og særegne trekk ved middelalderens urbanisering. Det åpner også for å diskutere mer generelle og teoretiske aspekt av byutvikling.

Det arkeologiske materialet står sentralt i denne fremstillingen. Det har vært et klart ønske at de arkeologiske kildene skulle slå an tonen når det rettes nytt blikk på de skandinaviske byene. Tradisjonelt har middelalderarkeologer hatt lett for å ta utgangspunkt i de skriftlige kildene, for deretter å harmonisere det arkeologiske materialet. Begge kildekategorier er selvsagt viktige og bør tas hensyn til. Som arkeologer må vi likevel våge å ta utgangspunkt i de fysiske og materielle kildene og la det arkeologiske materialet sette premissene. Samtidig har vi den store fordel at vi kan konfrontere og sammenligne det arkeologiske materialet med et bredt spekter av andre kilder og på den måten både kontekstualisere materialet og konfrontere de ulike kildekategoriens utsagnskraft.

Seminaret *De to hundrede første årene. Arbeidsseminar om middelalderbyer i Skandinavia* og publiseringen av denne boken har vært mulig gjennom økonomisk støtte fra flere hold. Redaksjonen vil rette en stor takk til Bergen Museum, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stiftelsen Clara Lachmanns Fond og Letterstedska Föreningen for deres sjenerøse bidrag som gjorde dette mulig. Vi retter også en stor takk til bidragsyterne og endelig også til Melanie Wrigglesworth som til slutt har gått over de engelske oppsummeringene til forfatterne.

Summary

The essays in this book are based on a working seminar in urban archaeology held in Bergen, Norway, on 12–15 October 2006. The theme of the seminar was «The First Two Hundred Years: Working Seminar on Medieval Towns in Scandinavia.» Behind this topic there was the idea that there may be general features in pre-industrial urbanization which recur regardless of period. In the invitation, the aim of the meeting was formulated as follows: «Twenty to thirty years ago many medieval archaeologists were involved in various types of projects concerning The Medieval Town. The aim was then to survey what had been done, particularly in archaeological terms, in the medieval towns and to analyse the material available to us at the time. Since then there have been many excavations and the results have been presented in many publications. At the same time, it is not too bold to state that the contributions to research on urbanization, by and large, have not kept pace with this development. The editors

therefore believe that it is time to go deeper than the large-scale surveys of the 1970s and 1980s could manage. There are a number of theories about the causes and process of urbanization. These have far too seldom been confronted with the actual archaeological material. To be able to do this requires comparative studies of different towns».

This book presents varied examples of medieval urbanization in Scandinavia, altogether 27 locations, introducing new archaeological material, not least from the excavations in the last two and three decades, in altogether 26 essays discussing early medieval urbanization.